

ДР ИВАН М. БЕЦИЋ, НАУЧНИ САРАДНИК¹
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ ПРИШТИНА/ЛЕПОСАВИЋ

БАНКА „СТАРА СРБИЈА”²

САЖЕТАК. Банка „Стара Србија” у Скопљу настала је удруживањем капитала седам косовско-метохијских банака и била је један од најјачих приватних новчаних завода у периоду између два светска рата у Старој Србији. У раду је, првенствено на основу архивске грађе, приказан рад ове установе и дате су особености њеног пословања, захваљујући којима је успела да преброди финансијску кризу која је током тридесетих година XX века паралисала рад највећег броја приватних финансијских установа у Краљевини Југославији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Банка „Стара Србија”, Пећска трговачко-индустријска банка, Призренска банка, економија, велика економска криза.

¹ becic89@gmail.com

² Рад је настао као резултат истраживања на Пројекту *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. др. 178028) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Рад је примљен 19. марта 2014, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. маја 2014.

Новчани заводи на Косову и Метохији израсли су из црквених фондова основаних у првој деценији XX века, док су банке у Скопљу основане након Балканских ратова. Велики рат је оставио уочљив траг у свим гранама привредног живота, па и у банкарству.³ Разне монетарне махинације нису биле погодне за рад банака, а нарочито за оне са невеликим капиталом. У 1919. години од целокупног капацитета новчаних завода отпадало је на Хрватску и Славонију 60,43%, Словенију 20,72%, Србију 5,84%, Војводину 5,05%, Босну и Херцеговину 4,58% и Црну Гору 0,85% (Бецић, 2012, стр. 459). На подручју Старе Србије постојало је девет новчаних завода са крајње скромним капиталом, који су до половине 1920. прикупљали своје ресурсе и чекали закон о ликвидацији мораторног стања да би кренули са обављањем послова. Иако постоји више тумачења, за појам Стара Србија у XIX веку усталило се мишљење да обухвата области Рашке, Косова, Метохије, кумановске, скопске, тетовске и кратовске области. После ослобођења 1912. име Јужна Србија, које је обухватало и део северне Македоније потискивало је постепено име Стара Србија (Терзић, 2008, стр. 26–27). Уређењем Краљевине Југославије 1929. подручје Старе Србије нашло се у три бановине: вардарској, моравској и зетској и престало је да се помиње као територијална целина.

Сређивањем ситуације у земљи банке су почеле нагло да се развијају, а посебно су томе допринели недостатак новца потребног за изградњу и инфлаторне прилике које су омогућавале велику и брзу зараду. Услови су диктирали инвестициону политику банака, тако да се велики број њих упуштао у финансирање, оснивање и преузимање индустријских и трговачких предузећа. Овакво пословање готово свих банака намеће закључак да није била извршена подела новчаних завода на пословне банке и на чисто банкарске установе, али и одговор банака на помањкање новца, нарочито у 1922. Због изражене конјунктуре која је владала после рата и проширеног тржишта, у новој држави је владала права експанзија у оснивању предузећа. Интензивно оснивање предузећа знак је привредног полета, али проблем који се јавио у Краљевини СХС био је да је та експанзија превазилазила средства којима су финансијски кругови у земљи располагали. Само током 1922. било је основано око 3.500 предузећа, од којих су њих 122 до краја исте године пала под стечај (*Удружење банака–Београд*,

³ На простору Краљевине СХС владао је прави монетарни хаос. Колало је стотинак врста новчаница и кованица чак пет валута: српског динара, црногорског перпера, аустроугарске круне, немачке марке и бугарског лева.

1923, стр. 24). Ова година била је изузетно плодна по оснивање банака у Старој Србији. Основано је дванаест нових завода са основним капиталом од 12,5 милиона динара, а осетно повећање капитала извршило је шест завода, тако да су сопствена средства повећана за 20,3 милиона динара, нерачунајући притом и повећање резервних фондова, који су у овој години износили преко пола милиона динара (Гавриловић, 1933, стр. 155).

Трећина повећаног капитала отпадала је на Скопље, које је постало центар новоформиране економске јединице, на централној моравско-вардарској комуникационој артерији, отвореној и према Солуну и према Београду. Уласком у састав Србије у Скопљу се сконцентрисала готово сва трговачка делатност Југа, па је у привредном вођству Скопље на неки начин наследило Солун. Током првих неколико послератних година Скопље је доживело изражени просперитет, одржавајући интензивне везе са трговцима већег дела државе, преко Ниша, Зајечара, Ужица и Сарајева (Чемерикић, 1937, стр. 704). Нормализовањем саобраћаја преко јадранских лука, овај утицај временом је сужен на праву меру и ограничен на области које су му природно гравитирале.

Почетком 1923. на банкарском тржишту Краљевине СХС избила је криза кредита коју је изазвало повлачење великих сума новца које су извршиле иностране банке, а које су биле пласиране под релативно повољним условима ради финансирања предстојећег извоза. Инвестициона политика југословенских банака појачала је кризу кредита на тај начин што инвестирање није било у складу са прираштајем новчаних средстава, па су многе банке банкротирале. Претерано инвестирање у објекте и предузећа руковођено је жељом за што већом зарадом, јер је она доносила већу дивиденду, већу тантијему и већу вредност акција. Није се водило рачуна о флукуацији курса валуте, промени цена, ситуацији на новчаном тржишту, кредитним изворима и ликвидности активе (Узелац, 1928, стр. 46). Зато је у 1923. основан мали број новчаних завода, али је у центру Старе Србије квантитет надомештен оснивањем једног централног завода за све банке са овог подручја.

Идеја за оснивање таквог завода потекла је од Призренске и Пећке банке, а у припреме око покретања поступка прикључиле су се Приштинска, Урошевачка и Тетовска банка, као и одређени број виђенијих грађана Скопља. Тетовска банка је убрзо изашла из преговора, али су се прикључили представници Вучитрнске, Гњиланске привредне и Јужно-српске банке из Косовске Митро-

вице (АЈ, фонд Министарства трговине и индустрије, 65–1404–2388, Уверење Пећког суда од 14. јуна 1922). На овај начин створен је концерн банака искључиво са простора Косова и Метохије, што су поједини коментатори видели као „наставак оне исполинске борбе, коју је привредни свет на Косову и у Старој Србији водио за своју самосталност” (Гавриловић, 1931, стр. 24).

Оснивачи Банке руководили су се тиме да је развој привреде и трговине условљен многим тешкоћама, које су утолико веће уколико је терен неприступачнији. За отклањање небројених тешкоћа била је неопходна економска организација која се најјаче огледала у удруживању капитала и стварању повољних услова за новчану комуникацију, што је највише олакшавало промет и развитак у трговини. Новчани завод назван је Банка „Стара Србија” јер је била намењена просперитету тог историјског краја који би се у будућности могао упоредити са најразвијенијим деловима државе. У Скопљу би се успоставила што чвршћа међусобна веза која би омогућила успешно вођење трговине својим суграђанима, олакшала међусобну новчану циркулацију, везала тим средствима трговину овог краја са трговином осталих крајева државе и олакшала промет са њима, омогућила везу са иностранством итд. Амбиције акционара биле су да се створи банка која ће доминирати целим тим крајем за све послове и сва питања у вези са трговином и привредом, и да се створе услови за све сигурнији и несметанији економски напредак.

Као оснивачи банке наведени су: за Пећку банку Живко Ст. Рајевић и Никола Момировић, за Призренску банку Хаџи Љуба Патрногић и Стеван Дрваревић, за Урошевачку банку Марко Синадиновић, за Приштинску банку Андра Стојановић, за Вучитрнску банку Милан Топаловић и Сазда Парлић, за Јужно-српску банку Добра Миленовић, а за трговачки слој Скопља Хаџи Васиљ Поповић, Хаџи Драгољуб Патрногић, Трифун Чукић и Михаило Патрногић (АЈ, Исто, Извештај оснивача Банке „Стара Србија” од 28. јануара 1923). Присуство породице Патрногић и као представника Призренске банке и као истакнутих скопских трговаца није изненађење, јер је ова породица од почетка XX века имала истакнуту улогу у привреди Старе Србије (Бецић, 2013, стр. 847–861). Различита финансијска снага новчаних завода-оснивача уочљива је према броју акција које су уплатили (АЈ, Исто, Списак присутних акционара на збору од 28. јануара 1923).⁴

Нацрт данчних правила предвиђао је да се Управни одбор састоји од 12, а Надзорни одбор од пет чланова, које је бирала ре-

довна скупштина акционара. Од чисте добити предвиђена су следећа одвајања: 10% за попуну резервног фонда, 6% на име тантијеме члановима Управног одбора, 2% члановима Надзорног одбора, а 4% банчином особљу. Први Управни одбор чинили су: Живко Ст. Рајевић, председник; Хаџи Драгутин Патрногић, потпредседник; Михајло Патрногић, директор; Марко Синадиновић; Петко С. Жорић; Стеван Дрваревић; Михајло Димитријевић; Крста Галић; Трифун Чукић; Милован Миловановић; Младен Филиповић и Мита Катанић. Чланови Надзорног одбора били су: Никола Момировић, председник; Ђорђе Ђићарић, потпредседник; Лазар Лазич; Серафим Поповић и Сазда Парлић. Из наведеног се може видети да иако је Тетовска трговачко-индустријска банка одустала од уласка у концерн, њен директор Никола Момировић постао је акционар Банке „Стара Србија” и својим ауторитетом и бројем акција постао председник Надзорног одбора (Исто, Записник са збора одржаног 28. јануара 1923).

У опису својих послова предвиђено је да Банка обавља банкарске, трговачке, индустријске, предузимачке, шпедитерске, комисионарске и извозничко-увозничке послове па ће у име тога:

- примати новац на штедњу по уложним књижицама и текућим рачунима и у вези са тим вршити исплате и уплате у земљи и иностранству;
- есконтovati и реесконтovati менице;
- отварати текуће рачуне и давати зајмове на хартије од вредности, драгоцености, непокретности и другу робу од вредности;
- вршити агентурске и комисионе уплате и исплате;
- куповати и продавати чекове, ефекте и валуте;
- куповати и извозити пољопривредне производе и увозити разне;

⁴ После прве уплате највише акција „Старе Србије” имале су Призренска банка – 1.210 и Пећка банка – 1.153. Урошевачка банка била је власник 120 акција, Приштинска банка 100, Вучитрнска 100, Гњиланска привредна банка 100, а Јужно-српска банка свега 10 акција. Предузећа Патрногић, Манчић и Комп. и Браћа Галић поседовали су по 100 акција, а од приватних лица највећи број акција имали су: Стеван Дрваревић 110, Љуба Патрногић 100 и Живко Рајевић 100 акција.

- посредовати, помагати и кредитирати трговачка, индустријска и грађевинска предузећа (*Правила Банке „Сѿара Срѿија”*, 1922, стр. 7–8).

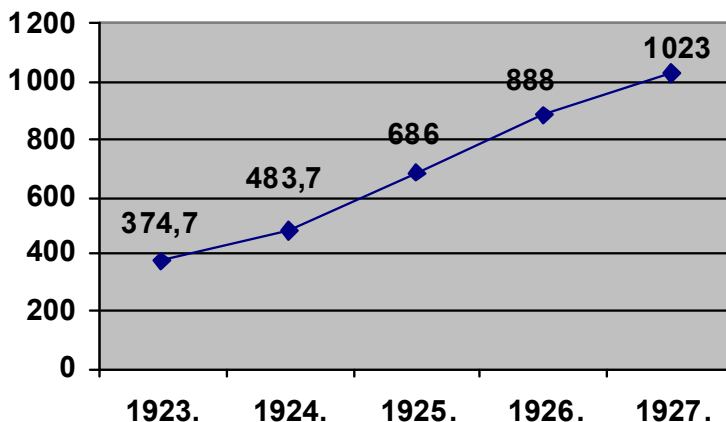
У првој години рада највећа пажња посвећена је унутрашњем уређењу ради организације рада, мада скупѿ режијски трошкови нису дозволили да се то уради на савременој основи. Иако је 1923. била оштра новчана криза, уплата капитала текла је нормално. Банка је користила новчану несташѿцу на тржишту да пласира капитал и посредовала како у банкарским тако и у трговачким пословима. Без обзира на могућност веће зараде, Банка није улазила у ризичне послове, већ само у оне сигурне. Почетком године располагали су са невеликим капиталом, али је он растао током године. Обрт од 1. фебруара до 31. децембра 1923. износио је 374.670.451,66 динара, при чему је остварена чиста добит од 219.779 динара, што се може сматрати доста успешним резултатом за завод који је тек отпочео са радом. Након одбијања за резервни фонд, фонд за подизање банчине зграде, новца за хуманитарне сврхе и тантијема, за поделу акционарима остало је 100.000 динара, који су, на предлог Управног одбора који се одрекао своје тантијеме за ту годину, пребачени у резервни фонд (АЈ, Исто, Извештај Управног одбора од 30. марта 1924).

Обилна пољопривредна производња и мере министра финансија Милана Стојадиновића донеле су 1924. извесне промене на новчаном тржишту. Краљевина СХС забележила је те године први активни спољнотрговински биланс, што је био један од услова за пораст вредности динара. На берзи у Цириху он је са 6,48 франака за 100 динара крајем 1923. скочио на 7,69 франака крајем 1924. (*Народна банка*, 1934, стр. 302). Насупрот овим резултатима привредници су доживели низ разочарења: економска криза није нимало попустила и донела је проблеме великом броју постојећих предузећа, док се о оснивању нових није могло ни помишљати. Општу несташѿцу новца погоршао је Закон о принудној наплати ван стечаја, а слом појединих банака изазвао је неповерење улагача у новчане заводе, нарочито оне који су тек отпочели са радом. Принудна нагодба у Старој Србији била је ретка, али сама помисао на могуће злоупотребе отежавала је успешно пословање и готово онемогућавала правилно кредитовање. Упркос скоку динара, цене животног намирница нису биле смањене, напротив, у многим случајевима осетно су порасле. Несразмерно високи порези, таксе и разне државне дажбине утицали су

на велики пораст режијских трошкова. Без обзира на актуелну економску ситуацију Банка „Стара Србија” пословала је нормално. Вршила је кредитирање у границама својих могућности, а користила се и повољним сезонским кредитом од Народне банке. Већ у првим годинама пословања Завода може се уочити велика опрезност у наступу на тржишту. Сходно тој одлуци треба посматрати и нову промену правила Банке да се још 10% од добити додано издваја за фонд за непредвиђене штете (АЈ, Исто, Извештај Управног одбора од 15. марта 1925).

Почетком 1925. новчано тржиште у Јужној Србији, посебно у Скопљу, пролазило је кроз жестоку кризу. Несташница новца била је још израженија, а главни узрок овој појави био је откуп дувана, који је у овим крајевима представљао питање од животне важности. Управа монопола откупљивала је дуван по много нижим ценама од очекиваних, одуговлачила са исплатама, што је преко произвођача погодило целу трговину, мада су изгледи за обимну жетву и повећање извоза наговештавали могућ излазак из економске кризе. Укинута наплата преко поравнања враћала је поверење у трговачке и новчане установе, а јачање динара заједно са његовом релативном стабилношћу појачавали су вољу за штедњом. Пораст поверења омогућио је давање робе на почек и кредит, услед чега је потреба за новцем и кредитима постајала мања, па је кредитна криза постепено попуштала. Међутим, извоз је подбацио и извезене су мале количине робе из Старе Србије, а светска хиперпродукција пољопривредних производа изазвала је драстичан пад цена.

Зато се Банка бавила чисто банкарским пословима, првенствено кредитима по меницама и залогома и текућим рачунима. Успешност пословања види се и по томе што је поред повећаних улога на штедњу, Завод за потребе кредитирања обезбедио стални кредит код Народне банке у висини од два милиона динара (АЈ, Исто, Извештај Управног одбора од 28. марта 1926). Умешност управе Банке у пословању огледа се и томе што је обрт растао из године у годину и поред велике конкуренције која је владала на банкарском тржишту у Скопљу. Секулић (1999, стр. 124) наводи да је у Скопљу 1925. радило 25 новчаних устнова, међу којима је уврстио и Привилеговану аграрну банку, мада је ова установа отпочела са радом 1929. године (*Министарство финансија*, 1938, стр. 257).

СЛИКА 1. КРЕТАЊЕ ВРЕДНОСТИ УКУПНОГ ОБРТА
БАНКЕ „СТАРА СРБИЈА” (У МИЛИОНИМА ДИНАРА)⁵

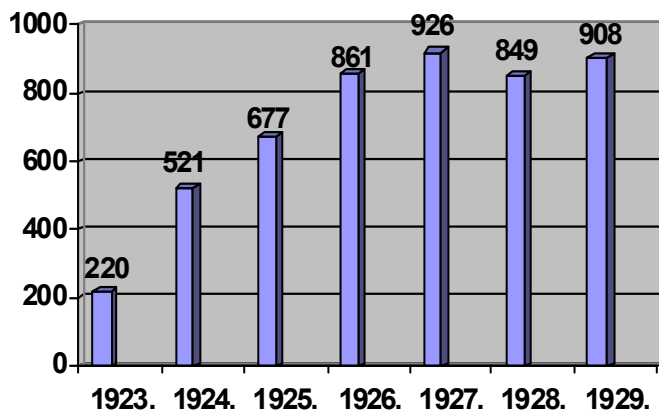
Иако је 1926. године жетва била богата, обим извоза био је недовољан, тако да је дављење пољопривредом постајало све нерентабилније. Још већа нерентабилност јавила се у производњи дувана, услед ограничења сађења и откупа по ниским ценама од монополске управе, што је представљало посебан проблем за територију Јужне Србије. Захваљујући обимним новчаним резервама Банка је финансирала извознике зрнасте хране, посебно са Косова и Метохије. Користила се зајмовима код Државне хипотекарне банке и Поштанске штедионице и улагала остварену добит у фонд за повећање данчине главнице. Велике разлике у поседовању акција Банке и учествовању у данчиној добити утицале су да се број чланова Управног одбора смањи на десет, а Надзорног одбора на четири члана. Мандат члановима управе смањен је са три на две године, али су тантијеме члановима Управног одбора повећане на 9%, а члановима Надзорног одбора на 3% (АЈ, Исто, Извештај Управног одбора од 13. марта 1927).

Истицани економски проблеми, светски или домаћи, нису били једини који су утицали на стање привреде у Краљевини СХС.

⁵ Израђено према АЈ, 65–1404–2388, Извештаји Управног одбора за период 1923–1927.

Управа банке је као узроке стања у привреди отворено навела и несређене политичке прилике и одсуство озбиљне систематске и добро смишљене државне привредне политике. Овај посве исправан став Управног одбора, изнет на збору акционара 1928, није прошао без реакције присутног владиног комесара. Он је тражио да се критика уклони из извештаја, јер „тако што није било умесно а још мање потребно унети у извештај, те сам стога и ставио своју примедбу тим пре, што се налазимо на југу где наши непријатељи стално раде да код наших суграђана убију веру у сигурност државе и изазову неповерење грађана према држави” (АЈ, Исто, Извештај инспектора од 18. марта 1928). Без обзира на покушаје званичних државних органа да скину сваку одговорност за стање у земљи, лоша жетва само је појачавала кризу, што је земљорадника приморавало да чак купује храну да би преживео, а како није имао чиме, да се све више задужује. Опадао је обим и трговине и индустрије, а зараде су биле минималне. Банке су биле у ситуацији да раде, али је и њихова зарада била смањена јер су камате биле у сталном паду. Од 1919. до 1922. активна каматна стопа кретала се 7–12%. У првој половини 1923. забележила је нагли скок и достигла 20–24%. Наредна година била је врхунац каматне кризе и у њој је обична камата била 24%, али је понегде достигла и 30%, па и више. У наредне две године кретала се 18–20%. Од 1927. приметна је тенденција опадања каматне стопе и она је код већих новчаних завода износила 14–18%. У 1928. и 1929. давани су кредити и по 12%, али се у том тренутку за нормалну камату сматрало 14% (Поповић и Мишић, 1929, стр. 60–61). На пад каматне стопе, осим појаве вишка домаћег капитала који није био ангажован у привреду услед стагнације послова, утицала је и појава страног капитала.

Збивања на новчаном тржишту нису превише погађала „Стару Србију”. Она је годинама давала кредите на бази сигурног обезбеђења и трудила се да то обезбеђење буде што ликвидније. Нове кредите давала је искључиво краткорочно, на основу меница и залога, хартија од вредности и робе. Банчина управа била је уверена да ће се кредитовање на бази робе и других залога све више развијати па је купила на скопској железничкој станици велике и модерне двоспратне магацине, армиране и са бетонском конструкцијом, које су успели да региструју као транзитне магацине, што је могло да привуче увознике јер им је олакшавало транспорт робе (АЈ, Исто, Извештај Управног одбора од 31. марта 1929).

Слика 2. Чиста добит Банке „Стара Србија” (у хиљадама динара)⁶

Током 1929. послови у „Старој Србији” готово да су у потпуности стали. Увозници су са тешком муком испуњавали своје обавезе, јер нису могли доћи до новчаних средстава, а извозници су добрим делом имали велике количине робе, чија је цена стално снижавана, па су многи од њих закључили годину са негативним пословањем. Последица таквог стања био је велики број стечајева 1929. којих је само у Скопљу било око сто. И „Стара Србија” је претрпела штету, али је успела да поступно наплати потраживања која је сматрала несигурним. Побољшала је успешност пословања, поготово на приходе од камата, али је смањила провизију по разним кредитима, услед постепеног и константног снижавања активне каматне стопе. Захваљујући кредитима Поштанске штедионице крајем 1929. заводима у Јужној Србији, блиски и сродни пословни партнери дошли су до повољних новчаних средстава, па је добар део ових кредита дошао у Банку у виду олакшања текућих рачуна, те је зато ова позиција умањена. Банка је постала један од повереника за упис и уплату акција Привилеговане аграрне банке, а почетком 1930. купила је плац са згра-

⁶ Израђено према АЈ, 65-1404-2388, Извештаји Управног одбора за период 1923-1929.

дом у улици Краља Александра број 14 (АЈ, 65–1404–2388, Извештај Управног одбора од 16. марта 1930).

У складу са трендом једног од оснивача, Призренском банком, и „Стара Србија” је покренула оснивање пензионог фонда банчних чиновника. У ту сврху израђен је Правилник који је предвиђао издвајање одређеног процента зараде чиновника који би био уплаћен у фонд који би обезбеђивао особље у случају старости, нестабилности, изнемоглости, отказа или редукције упосленика, и смрти. Ступио је на снагу 1. јануара 1929, од када је сваки службеник био дужан да улаже 5% својих месечних припадљности у корист пензионог фонда. Банка је, са своје стране, улагала износ раван њиховим уплатама, а службеник је имао лични и посебан рачун на који су средства уплаћивана. Одвојена сума новца распоређивана је на тај начин што се за чиновнике до три године стажа налазила на посебном рачуну у висини од 100% уплате; од три до 10 година стажа 25% било је на личном и 75% на посебном рачуну; од 10 до 15 година 50% било је на личном и 50% на посебном рачуну; од 15 до 20 година 75% било је на личном и 25% на посебном рачуну; од 20 до 25 година стажа 100% се налазило на личном рачуну. Пуну суму чиновник је подизао у пет годишњих рата, тако да је у потпуности био исплаћен са 25 година стажа. За време до подизања износа чиновници су добијали камату на ова средства, у висини коју је банка давала по уложима на штедњу (АЈ, 65–1404–2388, Правилник пензионог фонда). Уколико би се Правилник анализирао, може се закључити да је ова врста фонда пре био један облик принудне штедње упосленика, али само покретање овог питања даје увид у сазревање мишљења да је чиновнике требало обезбедити.

У 1930. банчин локал је после низа година из споредне и забачене улице пребачен у једну од најпрометнијих градских улица. Пословање је било стабилно, а обилним кредитом помогла је Јужноспску банку из Косовске Митровице и успела да је извуче из латентног великвидног стања у које су је неопрезним радом довеле раније управе. Бруто приход у тој години био је смањен, услед сталног опадања каматне стопе и износио је, и поред повећаног пласмана, стотину хиљада динара, док је у расходима сталан пораст државних и самоуправних намета повећао режијске трошкове, што је чисту добит смањило за 126.000 динара (АЈ, Исто, Извештај Управног одбора од 29. марта 1931).

У првој половини 1931. јак прилив новца створио је јаку конкуренцију на новчаном тржишту. Услед многих понуда кредита,

каматна стопа је снижавана и готово се спустила на предратни ниво, али и поред такве ситуације трговина, занатство и индустрија слабо су користили ову понуду, јер ниске цене пољопривредних производа и њихова несразмера са ценом индустријских производа постепено су, али стално, смањивале обим послова и њихов рентабилитет. Пласман средстава приватних банака у највећој мери апсорбовали су пољопривредници, државни и приватни чиновници и лица слободних професија. Економски поремећаји, финансијске потешкоће, пропаст великих светских банака, Хуверов мораторијум, изненадан пад британске фунте итд., мењали су прилике и у Југославији. Друго полугође 1931. носило је сва обележја светске привредне кризе. Навала улагача на банкарске шалтере обустављала је свако ново кредитирање и принуђивала банке да редукују већ додељене кредите. Укидање додатака за јужне крајеве и смањење додатака на скупшћу државним чиновницима, осетно је слабило њихову куповну моћ, а Житни закон и неповољна ситуација на грчким берзама готово да су у потпуности онемогућавали југословенским пољопривредницима да пласирају своју робу, тако да је настао застој какав до тада није био запамћен. У првој години банкарске кризе у Југославији Банка се сусрела са наглим повлачењем улога на штедњу током септембра и октобра 1931, али и поред тога они су били увећани. Сопствена средства прелазила су 75% обавеза по улозима и искоришћеним кредитима, док су улози и кредити износили 65% пласмана и готовине, односно свега 54%, ако би се додале некретнине и хартије од вредности. Остварена је чиста добит у висини од 870.435,20 динара, а дивиденда од 480.000 динара остављена је у Банци на штедњу за евентуално додатно повећање банчине главнице (Исто, Извештај Управног одбора од 27. марта 1932).

Година	КАПИТАЛ	ЕСКОНТ МЕНИЦА И ЗАЛОГЕ	ТЕКУЋИ РАЧУНИ	УЛОЗИ НА ШТЕДЊУ	РЕЗЕРВНИ ФОНДОВИ
1923.	5 милиона	122.750	4.750.508,09	69.049,65	266.716,50
1924.	5 милиона	736.000	5.331.088,80	231.624,95	592.000
1925.	5 милиона	1.476.500	5.387.572	831.043,80	900.000

ТАБЕЛА 1: Главне позиције Банке „СТАРА СРБИЈА” (у динарима)^А

БАНКА „СТАРА СРБИЈА”

1926.	5 милиона	3.241.843,70	6.459.995,24	674.390,85	1.180.000
1927.	5 милиона	4.484.113,70	8.654.116,85	1.810.841,40	1.500.000
1928.	6 милиона	9.633.101,70	4.988.111,85	2.065.838	1.640.000
1929.	6 милиона	7.629.806,70	6.899.462	2.251.297,25	1.725.000
1930.	6 милиона	9.917.174,60	7.734.526,91	3.057.922,33	1.800.000
1931.	8 милиона	9.309.517,75	7.738.292,50	4.176.817	1.865.000

ТАБЕЛА 1: ГЛАВНЕ ПОЗИЦИЈЕ БАНКЕ „СТАРА СРБИЈА” (У ДИНАРИМА)^А

^а Табела израђена према АЈ, 65–1404–2388. Рачуни изравнања од 1923. до 1931. године.

У години издијања кризе укупна сопствена средства банака акционара „Старе Србије” износила су преко 25 милиона, а туђа 38 милиона динара, тако да је обртни капитал износио преко 63 милиона динара. Пећка банка била је далеко највећа по сопственим средствима, док је Призренска банка имала највеће улоге на штедњу. Хартије од вредности ових банка износиле су 8,24 милиона динара, а како је капитал „Старе Србије” био 8 милиона динара, остала средства била су државне обвезнице. Са више од половине акција Банке располагала је Пећка банка и она је била апсолутни већински акционар, а трећина акција припадала је Призренској банци (*Анализа биланса*, 1932, стр. 311).

Сопственим средствима у Банци „Стара Србија” учествовале су: Пећка трговачко-индустријска банка са 11 милиона динара; Призренска банка са 5,35; Приштинска банка са 2,4; Гњиланска привредна банка са 2,33; Урошевачка банка са 1,64; Вучитрнска кредитна банка са 1,36 и Јужно-српска банка из Косовске Митровице са 1,03 милиона динара. Висок износ сопствених средстава омогућио је Банци да преброди велики потрес на банкарском тржишту Јужне Србије 1932. услед разних афера са опијумом и другим кредитним трансакцијама. Навалу улагача на шалтере и издијање банкарске кризе управа Банке пропратила је следећим речима: „Стално подизање улога код појединих, зебња од могуће навале узнемираних улагача и отказа искоришћених кредита код других завода, скоро до потпуности су парализовали свако корисно пословање кредитних установа, чија се активност са мањим изузецима свела на такозвану тиху ликвидацију. Нестабилност валуте, разни заштитни закони, предлози и експерименти, нерегулисане државне обавезе и злонамерни гласови о

брисању дугова и општем мораторијуму, довело је приватно новчарство у такву ситуацију да је знатан број завода морао тражити законску заштиту” (*Анализа биланса*, 1933, стр. 226–227). Највише су смањена средства на активним текућим рачунима, а потом готовина и део штедних улога. Ломбардни зајмови били су редуцирани, а најмање смањења било је на меничне кредите.

Страховити пад цена пољопривредних производа довео је у питање биолошки опстанак сељака. Индекс цена биљних производа 1932. у односу на 1929. био је 67,5:118,6, а сточних 56,6:107,2, са тенденцијом даљег пада (Вучо, 1968, стр. 192). Да би се заштитили земљорадници, 1932. донет је мораторијум на отплату земљорадничких дугова који је паралисао рад највећег броја банака. Један за другим заводи су тражили заштиту, а њихов рад претварао се у сервисирање новца примљеног од Привилеговане аграрне банке старим штедишама. „Стара Србија” била је један од малобројних завода у Старој Србији која није тражила заштиту по Уредби о заштити банака и њихових веровника. Смањен обим послова и потреба за штедњом утицали су да је број чланова Управног одбора 1934. смањен са десет на шест (АЈ, Исто, Предлог Управног одбора од 25. марта 1934.). У том смислу треба посматрати и одлуку акционара на дванаестом збору 31. марта 1935. да се банчина главница смањи за два милиона динара заменом банчних акција акцијама Пећке и Призренске банке, тако да је основни капитал износио 6 милиона динара (Исто, Предлог управе од 21. марта 1937.).

Уредба о ликвидацији земљорадничких дугова донета је 1936. Њоме су новчаним заводима наметнуте велике жртве, али Банка је сматрала да је то могао бити почетак рашчишћавања стања које је претило да онеспособи за даљи рад и оне заводе који су се у последњих пет-шест година успели одржати. Банка је Привилегованој аграрној банци предала 503 земљорадничке менице у вредности од 1,41 милион динара. За покриће губитка по овим меницама послужио је специјални фонд од 480.000 динара који се у банчиној пасиви јављао као „неподигнута дивиденда”, а представљао је добит за 1931. Свој рад Банка је свела на отпављање текућих послова, док је нове кредите одобравала само на подлози робе депоноване у банчином јавном складишту (*Анализа биланса*, 1937, стр. 147).

Економска ситуација у Краљевини Југославији почела се мењати од 1936. године, али побољшање општих привредних прилика на Југу није се испољило у опсегу у коме се манифесто-

вало у севернијим крајевима. Суштински, земљораднички слој био је најбројнији и он се користио порастом цена пољопривредних производа, пореским олакшицама, смањењем дугова и максимизирањем каматних стопа. Међутим, сељак на Југу постао је још штедљивији, тако да побољшање његовог материјалног стања није у истој мери утицало и на побољшање осталих грана привреде. Пораст куповне моћи огледао се само у томе што је земљу плаћао два или три пута скупље него годину или две раније. Код већине мањих завода у Јужној Србији прилике се нису промениле. Нови улози притицали су углавном само државним и самоуправним заводима. „Стара Србија” давала је кредите и земљорадницима, али су та потраживања у односу на друге пламане била незнатна. Њеним пословима управљало се са необичном опрезношћу, тако да је банка у тренуцима највећих потраживања могла да на њих одговори. Од 1931. до 1936. рентабилитет рада био је слаб. Са 2,86 милиона динара 1931. укупни приходи 1936. пали су на 929 хиљада динара (*Анализа биланса, 1938, стр. 172*). Чиста добит пре банкарске кризе износила је преко пола милиона динара годишње, док је после 1931. готово сасвим ишчезла. Захваљујући најригорознијој штедњи и енергичном смањењу свих расхода, избегнути су и губици. Од 1937. приступило се са опрезним давањима краткорочних кредита, што је изузетан успех јер у јужној Србији готово да није било ни једног другог приватног новчаног завода који је успео да створи потребна средства за давање нових кредита. Побољшање у раду Завода видљиво је и по томе што је акционарима подељено 180.000 динара на име дивиденде (3%), што је прва дивиденда после 1931. (*Анализа биланса, 1939, стр. 106*).

Велики проблем у нормализовању стања у банкарству био је тај што Привилегована аграрна банка ни после седам година од увођења мораторијума и заштите новчаних завода није извршила коначне обрачуне и због тога су нарочито били погођени провинцијски заводи, јер нису располагали великим капиталом. Зато је била оправдана жеља управе Банке да „меродавни то увиде и да се узроци те невоље најхитније отклоне”. Додатни проблем у нормализацији пословања задавале су ратне прилике у окружењу. Банка је обуставила даље кредитирање и трудила се да прикупи што више готовине, да би дочекала спремна нове прилике. Циљ повећања ликвидитета било је могуће остварити на два начина: или повећати готовину у сразмери са обавезама или смањити обавезе при једновременом прелазу на обавезе са ду-

жим роком доспећа. Банчина управа изабрала је дужи пут, што показује да је сматрала да су трошкови вероватно дужег трајања и да се не могу отклонити повременим повећањем готовине, што је увек само привремена и доста скупа мера у области кредитне политике.

Година	Главница	ПРИВИЛЕГОВАНА АГРАРНА БАНКА	РЕЗЕРВНИ ФОНДОВИ	УЛОЗИ НА ШТЕДЊУ	ОБРТНИ КАПИТАЛ
1932.	8 милиона	-	2.000.000	2.830.993	20.214.000
1933.	8 милиона	-	1.500.000	1.947.000	18.421.000
1934.	8 милиона	-	1.500.000	2.033.000	17.113.000
1935.	8 милиона	-	1.500.000	1.515.989	16.738.000
1936.	8 милиона	-	1.500.000	1.770.059	16.304.000
1937.	6 милиона	1.500.000	1.500.000	1.619.000	16.650.000
1938.	6 милиона	1.454.000	1.525.000	1.645.000	14.924.000
1939.	6 милиона	1.437.000	1.560.000	791.000	15.572.000

ТАБЕЛА 2: ГЛАВНЕ ПОЗИЦИЈЕ БАНКЕ „СТАРА СРБИЈА” У ВРЕМЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (Сомрас, 1933, стр. 129; Сомрас, 1936, стр. 618; Сомрас, 1937, стр. 244; АНАЛИЗА БИЛАНСА, 1936; стр. 98; АНАЛИЗА БИЛАНСА, 1937, стр. 147; АНАЛИЗА БИЛАНСА, 1938, стр. 172; АНАЛИЗА БИЛАНСА, 1939, стр. 106; АНАЛИЗА БИЛАНСА, 1940, стр. 141)

Опадање обртног капитала, стално смањивање пласмана и престано законско кресање активне каматне стопе морали су довести до знатног опадања прихода. Зато је и добит у том периоду била незнатна. Код извесних новчаних завода у престоници и западним крајевима примећено је током 1935. године осетно побољшање. У јужним крајевима ситуација се готово није променила. Нови улози полагаани су углавном у државне, самоуправне и привилеговане заводе. Нови кредити нерадо су отварани, делом и због тога што су поједини привредни редови често износили тражења да се законска заштита плаћања дугова протегне и на њих (Анализа биланса, 1936, стр. 98).

Банчин обртни капитал показивао је необичну стабилност и кретао се од 15 до 16 милиона динара. У последње две године био је нешто нижи, али је показивао тенденцију пораста. Највећи део обртног капитала чинила су сопствена средства, што је код бана-

ка било изузетно ретко и сведочи о необичној сигурности банке као дужника. Сопствени капитал састојао се од главнице и резервних фондова, док су туђа средства потицала од повериоца по текућим рачунима, реесконта и улога на штедњу. Улози на штедњу у 1939. пали су за више од 50% у односу на претходну годину, па је донекле постојала преоријентација финансирања са улога на штедњу на кредите по текућим рачунима, који су претежно вероватно били банкарски. У тадашњим приликама банкарски кредити били су много повољнији од улога на штедњу, пошто нису били нестабилни као ови последњи. Од неутралних позиција битно је било стање код Привилеговане аграрне банке, где је потраживање износило 1,4 милиона динара, исто као и претходне године, што није било добро и указивало је на немогућност ликвидације те позиције, што је била кривица Привилеговане аграрне банке (*Анализа биланса*, 1940, стр. 141).

Ратне операције на југословенском простору Банка „Стара Србија” дочекала је у ликвидном стању и са јасним правцем своје финансијске политике. Колико је то била реткост, најбоље илуструје податак да је у Југославији 1938. нормално радило само 28,3% новчаних завода (АЈ, фонд Централног прес бироа, 38–577–744, *Zagrebački Lloyd*).

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије.
Архив Југославије, фонд Централног прес бироа.

ИЗВОРИ *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1938*, Београд, 1938.
Народна банка 1884–1934, Београд, 1934.
Правила Банке „Стара Србија” у Скопљу, Скопље, 1922.
Удружење банака – Београд, Извештај Управног одбора о раду за 1922. годину са савјештајним новчаним заводом, Београд, 1923.
Compas, Jugoslavien, Wien, 1933–1937.

ЧАСОПИСИ *Анализа биланса*, Београд, 1932–1940.

РЕФЕРЕНЦЕ Бецић, И. М. (2012). *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1941*. Београд: Институт за савремену историју.

- Бецић, И. М. (2013). „Стварање српских финансијских установа на Косову и Метохији – Призрен”. У: У. Шуваковић (прир. и ур.), *Културно наслеђе Косова и Метохије, Историјске њековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности 2* (стр. 847–861). Београд: Канцеларија за Косово и Метохију Владе Републике Србије, Универзитет у Приштини, Косовска Митровица, Филозофски факултет у Приштини, Косовска Митровица.
- Вучо, Н. (1968), *Аирарна криза у Југославији 1930–1934*, Београд: Просвета.
- Гавриловић, М. Р. (1931). *Развићак банкарсйва и йривреде у Јужној Србији*. Скопље: Крајинчанац.
- Гавриловић, М. Р. (1933). *Привреда Јужне Србије*. Скопље: Немања.
- Поповић, Н. Мишић, Д. (1929). *Наша домаћа йривреда, факйори, сйање, унайређење*. Београд: Геца Кон.
- Секулић, М. (1999). Банка „Стара Србија” у Скопљу између два светска рата. *Вардарски зборник* (1), 123–154.
- Терзић, С. (2008). Историјско-географске представе о Старој Србији у Европи и међу Србима. *Наша йрошлосй* (9), 9–29.
- Узелац, Д. (1928). *Инвесйициона йолийика кредитних усйанова*. Београд: Геца Кон.
- Чемерикић, М. (1937). „Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875. до 1937. године”. У: А. Јовановић (ур.), *Сйоменица двадесетй-йеййодуишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937* (стр. 685–732). Скопље: Јужна Србија.

IVAN M. BEČIĆ

INSTITUTE FOR SERBIAN CULTURE, PRIŠTINA/LEPOSAVIĆ

SUMMARY

THE „OLD SERBIA” BANK

The economic bank of Prizren, Peć, Priština, Uroševac, Vučitrn, Gnjilane and South-serbian bank from Mitrovica established The Financial Institute so called „Old Serbia” in Skopje in 1923. The economic life of all the founders’ towns tended towards Skopje, so it was reasonable that banks’ financial interests had a decisive role on foundation of this institute. The banks were able to found independently from each other thier own branches in Skopje, or to work with already existing institutes in Skopje. But from the very early age, initiated by the banks from Peć and Prizren, they realized all the advantages that the own economic institute provided and thus would operate all the bank-business operations and represent their interests on the market of Skopje. That bank was often considered to be a holding bank, but it was wrongly understood, because it didn`t have the shares of seven banks in its portfolio. On the contrary, at the beginning there were six, and then seven banks that founded and later overtook the shares of the Bank and thus became its owners.

The Bank had worked successfully until the appearance of banking crisis in the Kingdom of Yugoslavia in 1931. It enlarged its capital constantly providing the profit. All the bank founders had benefits of successful business dealing, while South-Serbian bank’ business was normalized with the intervention of “Old Serbia”. The reputation and safety of the bank’s making business made it possible for it to successfully cope with all problems caused by the financial crisis and to become one of few private financial institutes in Yugoslavia that could make business without any losses.

KEY WORDS: the „Old Serbia” Bank, Bank of Prizren, Bank of Peć, banking, economis, Great depression.